

**ПРО ПРАВО СТОРОНИ ЗАХИСТУ НА ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ  
МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ  
В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ****ON THE RIGHT OF THE DEFENSE TO RESEARCH AND USE THE MATERIALS  
OF THE PRELIMINARY INVESTIGATION DURING THE TRIAL  
IN THE COURT OF FIRST INSTANCE**

**Черненко А.П., к.ю.н., доцент,  
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін**  
*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

**Шиян А.Г., старший викладач  
кафебри кримінально-правових дисциплін**  
*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

У статті досліджуються питання забезпечення права сторони захисту на дослідження та використання матеріалів досудового розслідування під час судового розгляду в суді першої інстанції. Зазначено, що згідно з положеннями статті 290 Кримінального процесуального кодексу України стороні обвинувачення надано певну свободу в питанні, що долучати до кримінального провадження, а що ні. І вже після того, як слідчий (прокурор) визначилися з обсягом матеріалів, які вони вважають важливими та необхідними слідства, для прийняття ними підсумкового процесуального рішення, ці матеріали відкриваються стороні захисту. А тому сторона захисту вправі розраховувати на те, що відкриті органом досудового розслідування матеріали, серед них і ті, що містять обставини на користь обвинуваченого, в разі направлення на розгляд суду першої інстанції обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) будуть надані суду. Тоді і суд, і зацікавлені учасники судового провадження зможуть їх оцінити і використати на підтвердження своїх висновків. Таке право сторони захисту зобов'язує суд забезпечити його реалізацію як під час підготовчого судового засідання, так і безпосередньо в ході судового розгляду кримінального провадження.

З огляду на положення, закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України, зроблено висновок, що чинний механізм забезпечення такого права не гарантує належний захист прав, свобод та законних інтересів не тільки обвинуваченого, а й інших учасників судового провадження, впливає на законність та обґрунтованість судових рішень. Це тягне за собою необхідність закріплення в законодавстві України відповідних правових норм. Аналізуються проблемні питання реалізації такого права, вносяться деякі пропозиції щодо їх вирішення.

**Ключові слова:** досудове розслідування, матеріали досудового розслідування, суд першої інстанції, підготовче судове засідання, судовий розгляд, учасники судового провадження.

The article discusses the issues of ensuring the right of the defense to research and use the materials of the pre-trial investigation during the judicial review in the court of first instance. It is indicated that, in accordance with the provisions of Article 290 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the prosecution is granted certain freedom as to what should be added to the criminal proceedings. And already after the investigator (prosecutor) decided on the amount of materials that they consider important and necessary for the investigation, for them to make the final procedural decision, these materials are opened to the defense. Therefore, the defense has the right to rely on the fact that materials opened by the pre-trial investigation body, including those that contain circumstances in favor of the accused, should the indictment be sent to the trial court (petition for the application of coercive measures of a medical or educational nature) court. Then the court and interested parties to the trial will be able to evaluate and use them to confirm their findings. This right of the defense party obliges the court to ensure its implementation both during the preparatory court hearing and directly during the judicial review of criminal proceedings.

Taking into account the provisions enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine, it is concluded that the existing mechanism for ensuring such a right does not guarantee adequate protection of the rights of not only the accused, but also other participants in the judicial proceedings. This entails the need to consolidate the relevant legal norms in the legislation of Ukraine. The problematic issues of the implementation of such a right are analyzed, some suggestions are made regarding their resolution.

**Key words:** pre-trial investigation, materials of the pre-trial investigation, court of first instance, preparatory hearing, trial, participants in the trial.

13 квітня 2012 року Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який, зокрема, кардинально змінив багато чинних до цього положень провадження досудового розслідування, розгляду кримінальних проваджень в суді першої інстанції. Не минули законодавчі зміни порядку завершення досудового розслідування, в тому числі питань, які стосуються відкриття матеріалів досудового розслідування зацікавленим учасникам, подальшого їх використання під час судового розгляду в суді першої інстанції. Як засвідчують реалії судових розглядів, у сторони захисту та інших учасників судового провадження досить часто виникають проблеми щодо належного використання матеріалів досудового розслідування, які були відкриті в порядку ст. 290 КПК України. В результаті цього виникають перешкоди в забезпеченні захисту прав, свобод та законних інтересів учасників судового провадження, створюються умови для прийняття неправомірних судових рішень.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.** Різні теоретичні і практичні аспекти використання матеріалів досудового розслідування під час судового розгляду в суді першої інстанції висвітлювались у працях Ю.П. Аленіна, І.В. Глов'юк, Я.П. Зейкана, В.В. Колодчина, С.А. Крушинського, К.В. Легких, Л.М. Лобойка, Ю.М. Мирошниченко, О.М. Несінова, В.О. Попелюшка, С. Соляр та інших дослідників. Позиції деяких із них викладено у змісті статті нижче.

Хоч цим питанням приділена значна увага, вони продовжують бути актуальними. Адже частина з них є проблемними у правозастосуванні, єдності у науковців як їх вирішувати немає, законодавець від врегулювання цих питань також відсторонився. Спроби представників сторони захисту добитися від суду позитивних рішень по згаданих питаннях не завжди знаходять відповідну підтримку і досить часто блокуються або вирішуються дуже повільно.

**Метою дослідження** є обґрунтування можливості сто- рони захисту та іншим заінтересованим учасникам судо- вого провадження використовувати в суді першої інстанції всі матеріали досудового розслідування, які були відкриті в порядку ст. 290 КПК України.

**Завдання:**

- дослідити норми кримінального процесуального законодавства України, які регулюють питання відкриття матеріалів досудового розслідування заінтересованим учасникам, використання їх у суді першої інстанції;

- проаналізувати позиції правників по цьому питанню;

- за необхідності надати обґрунтовані пропозиції щодо вирішення існуючих проблем.

**Виклад основного матеріалу.** Однією з важливих засад кримінального провадження є змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведе- ності перед судом їх переконливості.

Так, відповідно до ч. 1, 2 ст. 22 Кримінального проце- суального кодексу України (далі - КПК) кримінальне про- вадження здійснюється на основі змагальності, що перед- бачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодек- сом. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом [1].

Для забезпечення повноцінного захисту підозрюва- ного в кримінальному процесі захиснику необхідно озна- йомитися з усіма доказами, які зібрані під час досудового розслідування. Це потрібно для того, щоб побудувати лінію захисту, підготувати клопотання, за допомогою яких поставити питання про спростування висунутого підозріння, закриття кримінального провадження тощо. Аналіз відповідних положень КПК України, якими регу- люється процесуальний порядок відкриття матеріалів досудового розслідування іншої стороною, вказує на те, що не дивлячись на деякі проблемні питання, з якими стика- ється сторона захисту і які перешкоджають їй належним чином захищати права та законні інтереси підозрюваного, певні можливості для цього в неї є.

В першу чергу, такі можливості забезпечуються поло- женнями ст.ст. 221 і 290 КПК України, які дозволяють стороні захисту як під час досудового розслідування, так і після його завершення ставити перед слідчим, прокурором різноманітні питання, які стосуються захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного: про прове- дення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, про зміну запобіжного заходу, про закриття кримінального провадження тощо. Саме на забезпечення такого права спрямовані положення згаданих вище статей КПК Укра- їни щодо відкриття матеріалів досудового розслідування. При цьому безсумнівним є те, що відкриті матеріали досудового розслідування сторона захисту повинна мати можливість використовувати в подальших стадіях кримі- нального провадження: під час підготовчого судового про- вадження і судовому розгляду в суді першої інстанції.

На жаль, реалії судового розгляду кримінальних про- ваджень в судах першої інстанції свідчать про на суттєві обмеження права сторони захисту на належне викорис- тання відкритих їй матеріалів досудового розслідування. Ці обмеження створюються як деякими недолугими поло- женнями КПК України, так і неправомірними діями про- курорів, що підтримують обвинувачення в суді, а також суддями, які розглядають кримінальні провадження.

На підтвердження зробленого висновку спершу звер- немося до деяких положень КПК України.

Згідно з вимогами частини 4 ст. 291 КПК у разі направ- лення на розгляд суду першої інстанції обвинувального

акта прокурор зобов'язаний долучити до нього:

1) реєстр матеріалів досудового розслідування;

2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;

3) розписку підозрюваного про отримання копії обви- нувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, перед- баченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу);

4) розписку або інший документ, що підтверджує отри- мання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розсліду- вання не до підозрюваного;

5) довідку про юридичну особу, щодо якої здійсню- ється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

**Надання суду інших документів до початку судо- вого розгляду забороняється.**

Це означає, що на відміну від Кримінально-проце- суального кодексу України 1960 року матеріали досу- дового розслідування разом з обвинувальним актом до суду першої інстанції не направляються. Аналіз поло- жень ст.ст. 287, 288, 292, 293 чинного КПК вказує, що це також стосується клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи вихов- ного характеру.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що мате- ріали досудового розслідування після передачі до суду згаданих вище підсумкових процесуальних документів досудового розслідування залишаються в прокурора, який здійснював нагляд за досудовим розслідуванням і буде підтримувати обвинувачення в суді першої інстанції в разі призначення судом цих документів до розгляду.

У зв'язку з цим виникає питання: чому зазначені мате- ріали не повинні долучатися до обвинувального акта та інших підсумкових процесуальних документів органу досудового розслідування в разі направлення останніх на розгляд суду першої інстанції? Хіба вони там не потрібні для використання заінтересованими учасниками судового провадження, а також судом?

Аналіз діяльності суду під час підготовчого судового провадження вказує на те, що без цих матеріалів суд не може обійтися при прийнятті більшості процесуальних рішень, які він має право приймати в цій стадії кримі- нального процесу. Не вдаючись в подробиці (вони тією чи іншою мірою описані в роботах І.В. Гловюк [2], С.А. Кру- шинського [3], В.О. Попелюшка [4] та ін.), матеріали досу- дового розслідування потрібні, щоб:

1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468-475 КПК;

2) закрити провадження у випадку встановлення під- став, передбачених пунктами 4-8, 10 частини першої або частиною другою статті 284 КПК;

3) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або вихов- ного характеру до відповідного суду для визначення під- судності у випадку встановлення невідсудності кримі- нального провадження;

4) призначити судовий розгляд на підставі обвину- вального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

5) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь;

6) обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого.

Єдине рішення, для прийняття якого наявність матеріалів досудового розслідування в суді не мають значення, – це повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору в разі, якщо вони не відповідають вимогам КПК України. Адже таке рішення можна прийняти на підставі вивчення змісту зазначених документів і їх невідповідності вимогам кримінального процесуального закону.

Чому ж тоді законодавцем прийнято рішення про заборону надання суду інших документів до початку судового розгляду? Вони можуть впливати на позицію суду в прийнятті процесуальних рішень у ході підготовчого судового провадження, як про це пишуть деякі правники? Але такий висновок не відповідає реаліям правосуддя, які свідчать, що судді ні в цій стадії кримінального провадження, ні в ході судового розгляду не тільки не вивчають ці матеріали, а й не знайомляться з ними. Фактично це вони не робили раніше, не робиться це й зараз: переважність кримінальними справами, некомплектність суддівського корпусу, що триває вже багато років і буде продовжуватися в найближчому майбутті, просто не дає їм фізичної можливості для цього. Водночас, безперечним є те, що відсутність матеріалів досудового розслідування в їх розпорядженні впливає на обґрунтованість і законність багатьох судових рішень. Крім цього, без них унеможливується забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів учасників судового провадження.

Звернемо свою увагу і визначимося з можливістю використання матеріалів досудового розслідування в центральній стадії кримінального процесу – судового розгляду.

Положення ст. 317 КПК визначають, що прокурор не зобов'язаний направляти матеріали досудового розслідування до суду першої інстанції і після винесення ухвали про призначення до розгляду згаданих підсудимих процесуальних документів. Так, стосовно цього у даній статті зазначено, що документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою). З викладеного випливає, що прокурор, як один із учасників судового провадження, за власним розсудом визначає, які документи слід надавати суду, а які ні.

Частиною 2 цієї статті визначено, що після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання. Під час ознайомлення учасники судового провадження мають право робити з матеріалів необхідні виписки та копії.

Виходячи з того, що положення КПК не зобов'язують прокурора направляти до суду всі матеріали досудового розслідування, є потреба визначитись, які ж саме матеріали можуть бути в суді після призначення справи до судового розгляду. Аналіз згаданих вище положень ст. 317 КПК вказує, що такими основними документами можуть бути: 1) обвинувальний акт (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру), до якого долучаються: а) реєстр матеріалів досудового розслідування; б) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; в) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; г) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивіль-

ного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного; д) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, в якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації; 2) всі ухвали, постановлені судом під час підготовчого провадження, клопотання учасників судового провадження та інші матеріали, надані ними суду і що мають значення для даного кримінального провадження.

Відсутність обов'язку прокурора направляти до суду першої інстанції в повному обсязі матеріали досудового розслідування створює досить суттєві проблеми щодо можливості ознайомлення з ними заінтересованих учасників судового провадження, що є, по суті, істотним порушенням їхніх прав та законних інтересів. Адже потреба в цьому може виникнути в тих, хто вже знайомився з ними під час досудового розслідування, але постала необхідність їх додаткового вивчення; підстави для такого ознайомлення можуть виникнути в захисника обвинуваченого, який не брав участі під час досудового розслідування і не знайомився з цими матеріалами тощо. Виробляти ж правову позицію, планувати свою діяльність, вирішувати питання про заявлення відповідних клопотань та інше, базуючись тільки на тих матеріалах справи, що утворилися після стадії підготовчого судового провадження, неможливо.

Відсутність чіткого законодавчого механізму реалізації права заінтересованих сторін судового провадження на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування після постановлення ухвали суду про призначення до розгляду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру призводить до виникнення проблемних ситуацій, які на місцях вирішуються неоднозначно. Так, в одних випадках суди відмовляють заінтересованим учасникам у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, посилаючись на те, що вони в них відсутні, в інших – вимагають від прокурора зазначені матеріали скерувати до суду чи пропонують учасникам самостійно звертатися до прокурора з клопотанням про відкриття матеріалів слідства. Як засвідчує практика, досить часто ці клопотання прокурор розглядає і вирішує, як йому заманеться.

Безсумнівно, все це призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів тих чи інших учасників судового провадження.

Подібні проблеми виникають також безпосередньо і під час судового розгляду, коли, наприклад, суд переходить до дослідження документів, матеріалів фото, звуко- і відеозаписів, або коли ним вирішується питання про продовження, зміну чи скасування запобіжних заходів, визнання доказів недопустимими. Хіба не ускладнює належне вирішення цих питань відсутність у нього всіх матеріалів досудового розслідування, особливо у випадках, коли частина або більшість слідчих (розшукових) дій в кримінальному провадженні слідчими проводилися з грубим порушенням вимог кримінального процесуального закону? Як засвідчує практика, суд на клопотання сторони захисту про необхідність витребування в прокурора цих матеріалів, їх дослідження в ході судового розгляду не завжди реагує адекватно.

Так, авторам даного дослідження прийшлося зустрітись з випадком, коли сторона захисту в ході вивчення матеріалів досудового розслідування встановила, що переважна частина слідчих (розшукових) дій в кримінальному провадженні проводилася неуповноваженими на це слідчими (їх прізвища були відсутні в письмових дорученнях керівника органу досудового розслідування, а також постанові про створення слідчої групи) і потрібно було з'ясувати питання про визнання зібра-

них ними фактичних даних недопустимими доказами. Під час чергового судового засідання стороною захисту було заявлено клопотання про дослідження всіх матеріалів досудового розслідування, які були їй відкриті в порядку ст. 290 КПК при завершенні розслідування. При цьому було зазначено, що необхідність дослідження цих матеріалів викликається тим, що значна їх частина містить відомості, які вказують на невинуватість обвинуваченого в інкримінованому йому злочині, і можуть бути використані на його захист. Не дивлячись на обґрунтованість зазначеного клопотання, суд безпідставно відмовив у його задоволенні, фактично вказавши при цьому, що сторона захисту повинна, так би мовити, «задовольнитися» матеріалами, які вирішив долучити до кримінального провадження прокурор. А вони ж, звичайно, документів, які б вказували на неправомірність дій слідчих, не містили, їх прокурор просто приховав. Лише після подання стороною захисту повторних клопотань, доведення того, що ці документи прокурором суду не надані, а позиція суду грубо порушує положення статей 356, 357, 358, 359, 360, 361 КПК України, під загрозою майбутнього скасування судового рішення апеляційною інстанцією суд змушений був задовольнити клопотання сторони захисту і зобов'язати прокурора долучити до кримінальної справи всі матеріали досудового розслідування.

Судова практика, на жаль, засвідчує, що такі випадки в судових провадженнях не є поодинокими. І стосовно них слід погодитись з думкою О.М. Несінова, який зазначив: «... сторона захисту вправі передбачати та розраховувати на те, що відкриті матеріали, серед них і ті, що містять обставини на користь захисту, будуть надані суду та оцінені останнім. І саме з цієї позиції сторона захисту готує тактику дій. За умов, коли не всі матеріали, що відкриті захисту, долучаються в суді до кримінального провадження (переважно ті, що на користь обвинувачення) така практика є очевидним порушенням права на захист

та істотним порушенням змагальності процесу [5, с. 12]. Подібну позицію щодо цього займає відомий в Україні адвокат Зейкан Я.П. [6, с. 9].

Проведене як нами, так й іншими правниками дослідження показують, яке величезне значення для заінтересованих учасників судового провадження і суду першої інстанції мають матеріали досудового розслідування. Для прийняття законних та обґрунтованих судових рішень вони потрібні як під час підготовчого судового провадження, так і безпосередньо судового розгляду. Якщо ж не змінити чинні законодавчі положення щодо їх використання, викладені вище проблеми будуть супроводжувати судовий розгляд й надалі. На нашу думку, сутність законодавчого врегулювання повинна проявитися у таких змінах і доповненнях до КПК України: 1) частину 2 статті 287 викласти у такій редакції: «До клопотання прокурора повинні бути додані всі матеріали досудового розслідування»; 2) частину 4 ст. 290 доповнити пунктом 6 такого змісту: «всі матеріали досудового розслідування, відкриті заінтересованим учасником у порядку ст. 290 цього Кодексу»; 3) абз. 6 цієї частини виключити.

Заради об'єктивності підкреслимо, що ми не єдині у зроблених висновках і внесених пропозиціях: крім згаданих вище правників, тією чи іншою мірою вони підтверджуються позиціями Ю.М. Мирошниченка [7, с. 143-144], С. Соляр [8, с. 94] і В.О. Попелюшка. Останній, зокрема, послався на такий аргумент: «У кримінальних судах держав континентальної Європи (Франції, ФРН, Іспанії тощо), які керуються тими самими правовими стандартами, що й вітчизняні суди, і мають таку ж змішану форму кримінального процесу, яку має Україна за її новим КПК України, матеріали досудового розслідування після його завершення разом з обвинувальним актом передаються до суду у вигляді єдиної кримінальної справи. І це жодним чином не завадить її розгляду судом у судовому засіданні в режимі змагальності сторін ... Наявність в суді кримінальної справи заздалегідь до початку судового розгляду є і об'єктивною (основаною на законі) необхідністю, і європейським стандартом судочинства» [4, с. 49].

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
2. Гловюк І.В. Подання стороною доказів у судовому розгляді: проблемні питання // І.В. Гловюк. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №3. С. 28-33.
3. Крушинський С.А. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в судді першої інстанції. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. С. 110-118.
4. Попелюшко В.О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 44-49.
5. Несінов О.М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 292 с.
6. Зейкан Я.П. Про недопустимі докази: методичні рекомендації для адвокатів. Х.: Фактор, 2019. 128 с.
7. Мирошниченко Ю. Проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 139-144.
8. Соляр С. Проблеми практичного застосування окремих положень Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 93-97.